

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

БРОДЕЦЬКИЙ Олександр Євгенович

УДК 291.5:572

**АНТРОПОЛОГІЧНО-ЦІННІСНІ ЗАСАДИ
ГУМАНІСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕЛІГІЙНОЇ ЕТИКИ**

Спеціальність: 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі культурології, релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича МОН України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України **БАЛУХ Василь Олексійович**, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, декан філософсько-теологічного факультету

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **ВАСИЛЬЄВА Ірина Василівна**, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, завідувач кафедри філософії та соціології

доктор філософських наук, доцент **ВЛАДИЧЕНКО Лариса Дмитрівна**, Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України, заступник директора департаменту – начальник відділу релігієзнавчо-аналітичної роботи

доктор філософських наук, доцент **ГАВРИЛЮК Тетяна Вікторівна**, Національна академія статистики, обліку та аудиту, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін

Захист відбудеться 24 травня 2017 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 20 квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Прогнози окремих раціоналістів просвітницької і післяпросвітницької епох щодо перспектив «зникнення» в горизонтах майбутнього життєвої потреби в релігії та її соціальної дієвості виявилися хибними. Попри трансформації в інформаційній, комунікативній, ціннісній сферах динамічне сьогодні все ж відзначається збереженням дієвої значущості релігійних ідей та інститутів, хоч їхні роль і функції переосмислюються відповідно до викликів часу. В умовах розмаїття та мультикультурного співіснування палітри релігійних доктрин, культур, обрядових систем стає дедалі гострішою проблема як теоретичної, так і практичної експлікації гуманістичного ядра релігійного світогляду, чинників розкриття його морально конструктивного потенціалу й умов толерантизації релігійної свідомості і практики. Сучасні виклики вимагають пошуку дієвих способів подолання взаємної ментальної упередженості представників різних спільнот та ідентичностей. У цьому руслі релігії з їхнім потужним ціннісно-орієнтаційним потенціалом зберігають неабияку функціональність. Проте часом релігійна мотивація (особливо в разі її фундаменталізації) явно чи неявно санкціонує нетерпимість, ескалацію упереджень, деструктивні дії, авторитаризацію соціуму або певних його сегментів. Тому значущим є підхід до виокремлення в ресурсі релігій тих цінностей і взірців їх практичного втілення, які пропонують гуманістичну, людинотворчу життєву програму, заохочують любов, готовність до порозуміння, пріоритет творчої та діалогічної самореалізації в житті над омасовленням і стандартизацією, синтез шанування національної чи культурної ідентичності з глобальною свідомістю культурної єдності людства. У багатьох релігіях цей ціннісний ресурс наявний, але часто він залишається недостатньо актуалізованим, коли йдеться про практичну готовність релігійних спільнот до діалогу й соціальної солідарності з носіями альтернативних традицій і переконань. Це вимагає кількісного примноження та якісної оптимізації релігієзнавчих досліджень феномену етичних цінностей у релігіях, осмислення чинників й умов ідейної та практичної актуалізації їхньої гуманістично-толерантизаційної дієвості.

У сучасному релігієзнавстві відчутна потреба в комплексних дослідженнях етики релігійних традицій світу – не просто з аналізом структурованих систем морального богослов'я тих чи інших учень, а з компаративним виявленням в етичних ідеях різних традицій гуманістичних констант, дієвих в аспекті практичного вибору цінностей. Такі дослідження здатні надати евристичні дороговкази як для експертного наукового середовища (розробка стратегій запобігання соціально деструктивним проявам релігійного фундаменталізму; методик ціннісно-орієнтаційної дієвості релігієзнавчо-етичного елементу в освіті), так і для релігійних конфесій (з огляду на потребу толерантизаційної трансформації практик ставлення в конфесіях до морально-ціннісного ресурсу інших традицій через пошук важелів міжконфесійної координації соціально значущих моральних

зусиль щодо конкретних виховних, просвітницьких, культуротворчих, екологічних та інших ініціатив).

Стан наукової розробки проблематики дослідження. Аспекти аналізу зв'язку етичних цінностей і релігійної світоглядної мотивації виявляємо в працях цілої низки філософів, релігієзнавців, богословів, культурологів, соціологів тощо. Шляхи оновлення етичного духу релігійності осмислюються в працях І.Канта, Ф.Шляєрмахера, С.К'єркегора, Л.Фюєрбаха, Ф.Ніцше, В.Соловйова, Н.Гартмана, М.Шелера, М.Бердяєва, Л.Шестова, П.Тіллха, К.Ясперса, Е.Фромма та ін. Попри альтернативні методології, концепції цих мислителів цінні гостротою чутливості до особистісних вимірів релігійного вибору, увагою до моральних координат віри, демаркацією формальних, зовнішніх і екзистенційних ціннісних обрамлень релігійності. Плюралізм акцентів проблеми «релігія – етика – Бог» розкривається і в дискурсах мислителів ХХ ст., зокрема П.Тейяра де Шардена, М.Гайдеггера, Ю.Габермаса. Культуротворчий потенціал релігійних цінностей і толерантизаційні важелі міжрелігійної комунікації розкрито в працях А.Швейцера та Д.Ікеди. Серед новітніх українських досліджень антропологічних основ релігійної аксіології важливе значення мають праці І.Васильєвої, Т.Гаврилюк, О.Шеремети, А.Дідківського, Т.Добка та ін. Ціннісні аспекти релігій індійської культурної ойкумени осмислюються, зокрема, у працях С.Радхакрішнана (співвідношення ритуалістичних і філософських аспектів ціннісного регулювання в індійських релігійних традиціях), О.Успенської (антропологічні основи релігійного санкціонування кастової структури соціуму), В.Кантікара та У. Оуена Коула (світоглядна специфіка індуїзму), Дж.Леслі (засади гендерних стосунків в індуїзмі), С.Бурмістрова (ментально-соціальні аспекти індуїстської релігійної свідомості в компаративному ракурсі), Н.Железної (кореляція загальнодокторинальних й етичних ідей у джайнізмі) та ін. Специфіка зв'язку сотеріологічних, етичних і соціальних цінностей у конфуціанстві інтерпретується, зокрема, в роботах Ю.Мороза, Квонг-Лой Шуна та Девіда Вонга, Чжан Айлін, Фен Ю-ланя, Е.Фахрудінової, А.Ніколаєвої-Чинарової, П.Попова, А.Гайсіної, В.Кіктенка тощо. Домінанти буддійської аксіосфери обмірковані в роботах Г.Уліга (герменевтика образу Будди), лами Анагаріки Говінди (особистісно розвиваючі виміри медитативних практик), Хайнца Бехерта (соціально-філософське осмислення буддійських ціннісних ідей), О.Сарапіна (ціннісний потенціал буддійської ритуалістики), Д.Ікеди (буддійські цінності в контексті пошуків міжконфесійного порозуміння), Далай Лама XIV та Х.Катлера (моральні виклики релігійним спільнотам в умовах глобалізації), а також працях В.Андросова, Ньянатілоки Тхери, Р.Якуца, А.Сучіто та А. Чандасірі, Т.Бернюкевич, Д.Судзукі, І.Родичевої, Махатеро Анандамайтрея, А.Алексеева-Апраксина, А.Гайсіної, збірнику за редакцією Н.Абаєва та ін. Ціннісний ресурс юдейської спадщини узагальнюється, зокрема, в публікаціях Й.Телушкіна, Р.Йошпе, А.Барановського, Й.Герца, Д.Фішмана та Б.Висоцького, П.Джонсона,

В.Фуркало, В.Віхновича, Л.Фінберга і В.Любченка, І.Пекарської, С.Нормана тощо. Етико-ціннісні вектори християнства та світоглядні тенденції в західній культурі осмислюються у працях Р.Шнакенбурга, І.Янишева, К.Войтили (Івана-Павла II), С.Гренца і Р.Олсона, Н.Жукалюка та В.Любащенко, А.Колодного, В.Балуха, А. де Любака, М.Муретова, Дж.Пайпера, А.Радецької, Л.Сеника, А.Сорокіна, Ю.Чорноморця, В.Докаша, А.Дідківського, К.Овчаренко, В.Мудракова, Т.Шадюк та ін. Ісламські морально-етичні пріоритети та їх варіації аналізуються в публікаціях Абдур-Рахман аш-Шиха, В.Белокреницького, Є.Беляєва, І.Гольдцієра, Л.Єфімової, Т.Кириченко, О.Карабийка та ін. Аспекти трансформації моральної свідомості модерних особистості й соціуму концептуалізуються в працях І.Барбура, П.Нулленса і Р.Міченера, Ч.Тейлора, В.Єленського, Л.Филипович, В.Малахова, О.Радченко, В.Надурака, О.Краснухіної, Л.Владиченко. Прикладні аспекти етики в їх витлумаченні окремими релігіями та конфесіями піддано розгляду в дослідженнях М.Турчин, Г.Марушевського, В.Борейка, О.Двіведі, Л.де Сільви та М.Іззі Діна, О.Єфімової, С.Шумила та інших.

Але попри різноманітність дослідницької літератури з окремих аспектів релігійно-етичної аксіосфери, дається взнаки певна прогалина в дискурсі, оскільки партикулярний розгляд функціонування етичних цінностей у релігіях не компенсує потреби комплексного осягнення механізмів кореляції гуманістичного ресурсу релігійної етики різних традицій. Відчутні дослідницькі лакуни щодо системного аналізу релігійно-етичних ідей не лише в аспекті їх канонічної структурованості в окремих традиціях, а в системі історіософських взаємозв'язків та динаміці смислових кореляцій. Представлене дисертаційне дослідження – один із спроб виконання цього актуального наукового завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною науково-дослідних тем кафедри культурології, релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича – «Феномен релігійного життя: ретроспектива та реалії» (номер державної реєстрації 0110U000191) і «Суспільно-культурні та етнорелігійні фактори у контексті євроінтеграційних процесів: світоглядно-ціннісні та практичні виміри» (номер державної реєстрації – 0115U001037), а також планів науково-дослідної роботи кафедри. Тема має зв'язок також із науковим проектом МОН України «Роль етноконфесійних взаємовідносин транскордонних регіонів (Буковина, Галичина) в євроінтеграційних процесах: суспільно-практичний вимір» (№71-800), що виконується кафедрою культурології, релігієзнавства та теології ЧНУ імені Юрія Федьковича.

Мета дослідження: комплексно осмислити провідні гуманістичні ідеї етики релігій різних традицій; експлікувати зміст, умови та форми їхньої дієвості в контексті завдань толерантизації міжконфесійних стосунків, поєднання виховних і культуротворчих потенцій релігійної етики й

світського гуманізму. Досягнення мети спонукає до розв'язання таких основних **дослідницьких завдань**:

- обґрунтувати методологічну специфіку, евристичні можливості, теоретичні й соціально значущі потенції принципу гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей;
- класифікувати ціннісні підсистеми релігійної аксіосфери та теоретично окреслити соціальні передумови гуманізації й толерантизації релігійних практик і міжконфесійної комунікації;
- синтезувати інструментарій осмислення ціннісного потенціалу моральних ідей релігій з урахуванням міждисциплінарної взаємодії методів релігієзнавства, філософії, історії філософської думки, культурології, етики, соціальної психології тощо;
- концептуалізувати загальнолюдський зміст ключових цінностей гуманістичної моралі з настановою координації релігійних і секулярних вимірів обґрунтування засад доброчесності, обов'язку, любові;
- витлумачити кореляцію соціально-ритуалістичних і особистісно-екзистенційних мотивацій етики орієнталістських релігій та оцінити їхні гуманістичні потенції в умовах мультикультурного середовища;
- узагальнити закономірності реалізації авторитарних і гуманістичних тенденцій у моральному самовизначенні вірян авраамічних релігій та визначити ціннісні й соціальні умови актуалізації їхнього толерантизаційного ресурсу;
- об'єктивувати потенціал етичних ідей античної, середньовічної, ренесансної, новочасної та післяпросвітницької філософської думки в аспекті кристалізації гуманістичних потенцій релігійної віри, її персоналістичних і культуротворчих форматів;
- експлікувати тенденції осягнення сучасною релігійною свідомістю проблем морально-прикладного характеру (екологічних, біомедичних, гендерних, соціально-громадянських) та визначити ціннісні передумови конфесійної співпраці в їх розв'язанні;
- виявити перспективи підвищення гуманістично-толерантизаційної ролі релігієзнавчої науки й освіти, можливостей напрацювання експертних рекомендацій із гуманізації конфесійного виховання, міжконфесійної співпраці та соціально значущої активності релігійних організацій.

Об'єкт дослідження: морально-ціннісний дискурс релігійних систем людства.

Предмет дослідження: гуманістичний потенціал етико-аксіологічних ідей у релігійно-етичних системах, механізми і способи їх смислової кореляції та вираження в сучасній культурі й соціальній комунікації.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Специфічної методологічної визначеності дисертаційній роботі надає застосовуваний принцип гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей, через експлікацію евристичної ролі якого розкривається дієвість загальнолюдського етичного

ядра різних релігійних традицій та висвітлюються умови його практичного впливу на свідомість сучасних особистостей (як конфесійно орієнтованих, так і автономних у світоглядному самовизначенні). Гуманістичну синергію релігійно-етичних ідей визначаємо як методологічний орієнтир на взаємодію гуманістичних смислів етики різних релігійних систем між собою і з філософськими етичними настановами. Ця синергія уможливується в практиках заохочення солідарності представників різних релігійних традицій у контексті соціокультурної комунікації в мультикультурному середовищі. Тож принцип гуманістичної синергії не вичерпується його ідейними, когнітивними параметрами, а вимагає соціокультурного мотивування ментальних трансформацій через оновлення методик релігійного виховання, просвіти, моделювання інформаційного поля висвітлення релігійних цінностей і міжконфесійних стосунків. Дослідження здійснено згідно із релігієзнавчими принципами історизму, незаангажованості, позаконфесійності, толерантності, об'єктивності в їхній узгодженості із синергією поєднаними механізмами компаративістської, діалектичної, феноменологічної, герменевтичної, синергетичної методологічних стратегій. Компаративістська настанова виявляється в зіставленні антропологічно-ціннісних інтенцій етики релігій та в демаркації специфічних особливостей функціонування альтернативних релігійно-етичних ідей в аксіосфері. Це сприяє їх класифікаційному структуруванню. Потенціал діалектичної методології використовується в аспекті розгляду етичних цінностей у релігіях як динамічних, процесуальних, трансформативних залежно від розвитку соціокультурних умов, комунікативних параметрів, реалізації особистісного й групового вибору. Це спонукає враховувати єдність і водночас специфіку антропологічного, соціального, ідеологічного, політичного, культурного контекстів реалізації ціннісного потенціалу відповідних ідей та принципів. Феноменологічна лінія дослідження – у погляді на ціннісно-сміслові феномени релігійної свідомості як на антропологічно іманентні, культуротворчо активні, здатні мотивувати ціннісно навантажені форми діяльності й комунікації вірян у соціокультурному просторі. Це спонукає утримуватися від постановки питання про онтологічну об'єктивність трансцендентних джерел релігійних постулатів, натомість, виявляти ціннісно-діяльнісну роль смислових структур релігійної свідомості в життєвому світі людини й культури. Герменевтичний елемент виявляється в розгляді релігійних ідей, текстів, символіки обрядів та постатей не лише в їх предметному чи функціональному форматах, а як внутрішньо концентрованих духовно-сміслових структур, згустків духовного «тексту», адекватна інтерпретація яких часто залежить від уміння не тільки пізнати й пояснити, а й емпатійно, ментально вжитися в єство соціального, комунікативного чи історичного контексту їхньої дієвості. Синергетичний елемент реалізується через обґрунтування можливості функціонування релігійно-етичних ідей і поза їхнім генетичним, традиційним середовищем, врахування дієвості релігійно-етичних цінностей не лише на

конфесійно структурованому, а й на «децентрованому», автономно особистісному рівні. Це спонукає враховувати варіативність індивідуальних і групових форм синтезу різних релігійно-етичних ідей у конкретних умовах культури, соціуму і комунікації. Окреслені методологічні настанови використовуються в їхньому синтезі, інструментально-смысловій взаємодії, на ґрунті чого здійснюється виявлення й оцінка продуктивних людинотворчих імпульсів в релігійно-етичних ідеях. Конструктивну роль тут відіграє застосування евристичних елементів етикотеології І.Канта (ідея ролі автономної доброї волі в гуманістичному структуруванні релігійної віри та її загальнолюдських моральних корелятивів); етичного вчення Н.Гартмана (пріоритетність життєво-практичної і культурної дієвості моральних чеснот особи над їхнім абстрактно-догматичним або раціоналізованим метаконтекстом); персоналістичної концепції «етики творчості» М.Бердяєва; демаркації екзистенційно-психологічних передумов авторитарної та гуманістичної релігійності в Е.Фромма; ідей Д.Ікеди щодо примату культурного діалогу релігій над їх догматичним ізоляціонізмом тощо.

Наукова новизна здобутих результатів полягає в комплексній реконструкції ціннісних й антропологічних параметрів гуманістичної дієвості етичних ідей релігій різних традицій з урахуванням соціально-комунікативного й культурного контексту самовизначення вірян та міжконфесійної взаємодії. Новизна дослідження багато в чому визначається і його практично-експертним потенціалом щодо оптимізації міжконфесійного діалогу, спільної участі релігійних спільнот у соціально значущих проєктах, конвергенції світського й релігійного елементів у системі ціннісно-орієнтаційного ресурсу гуманітарної освіти. Отже, здобуто такі конкретні результати, що відзначаються науковою новизною:

Уперше:

- комплексно осмислено механізми смыслової кореляції етичних ідей різних релігійних традицій із виявленням наявних у них комунікативних мотивацій гуманістичного або, навпаки, антигуманного характеру – залежно від закладеного в них лейтмотиву ставлення до особистісної гідності та свободи і, відповідно, їхньої зорієнтованості або на міжконфесійний діалог, солідарність, координацію практичних ініціатив віруючих різних традицій, або, навпаки, на ізоляціонізм, спільнотну непроникність, ескалацію конфліктогенності на ґрунті релігійних відмінностей;

- визначено, що кристалізація саме етико-ціннісного ядра й антропологічно-комунікативного смыслу тих чи інших релігійних образів, сюжетів, ритуальних практик, символів, порівняння маніфестованих ними морально-поведінкових альтернатив є одним з істотних чинників розкриття гуманістичних можливостей релігії і релігійності та надання релігійній комунікації толерантного й культуротворчого форматів; це також здатне надати рефлексивно-експертні орієнтири для запобігання їхнім імовірним деструктивним виявам у соціумі та комунікації;

- обґрунтовано закономірності взаємодії сотеріологічної, спільотно-інтегративної та власне моральної ціннісних підсистем релігійного світогляду і розмежовано умови гуманістичного та дегуманізаційного форматів такої взаємодії в соціумі й культурі. В руслі цього концепт «етика релігій» усвідомлюється не лише як система догматизованих і канонізованих поведінкових норм та заборон, а як широкий аксіо-соціальний, аксіо-комунікативний простір, що задає способи самоусвідомлення особистостей і спільнот у форматах авторитарного чи гуманістичного соціального діяння і культуротворчості. Цей простір мотивується не тільки догматичними постулатами сповідуваної релігійної традиції, а й не менше – матрицями практичних комунікативних прикладів формування взаємин у конкретній релігійній спільноті як своєрідному осередкові інтенсивного ціннісного обміну;

- впроваджено в теоретичний і методологічний дискурс принцип гуманістичної синергії етичних ідей різних віросповідних традицій, а також обґрунтовано його функціональність в умовах глобалізованого, постінформаційного соціуму, оскільки саме в такому соціумі релігійні смислові структури проникають у свідомість людей не лише в рамках конфесійного виховання й «катехизації», а нерідко й через індивідуальні, автономні форми їх соціалізації, культурного розвитку, освіти і самоосвіти, залученості в певний інформаційний простір. Гуманістична синергія визначається як соціокультурно мотивована взаємодія сумірних за моральним змістом релігійних і філософських ідей різних традицій у контексті практик соціальної комунікації релігійних спільнот та вірян в умовах мультикультурного середовища і необхідності соціальної й ціннісної солідарності в ньому;

- обґрунтовано, що гуманістична синергія етичних ідей різних релігій аж ніяк не означає інтенцію чи претензію на розмивання віросповідної ідентичності тієї чи іншої релігії або конфесії (що й відрізняє її як методологічний принцип від певної ідеологеми), але тільки мотивує пошук (на особистісному, спільнотному, життєво-практичному і світоглядно-концептуальному рівнях) дієвих можливостей координації, взаємодопонювальності та спільної культурно-виховної ролі етичних ідей різних традицій з акцентуацією їхнього антропологічного підґрунтя та гуманістичного, людинотворчого, особистісно- й комунікативно-розвиваючого впливу; такий пошук виявляється особливо затребуваним в умовах постмодерної доби;

- здійснено теоретичне узагальнення гуманістичного ядра моральних ідей різних релігійних систем і традицій на ґрунті внесення в рефлексивний інструментарій дослідження ідей філософської етики від стародавніх часів до сьогодення. Виявлено можливості світоглядної конвергенції на індивідуальному і культурно-спільнотному рівні філософських та релігійних контекстів обґрунтування моральності за умови

його опертості на доміантність гуманістичних ракурсів бачення смислу міжлюдської комунікації;

- доведено, що смисловий синтез, з одного боку, філософських, а з іншого, – релігійних гуманістичних етичних постулатів може мати продуктивний не лише теоретичний, а й практично-просвітницький потенціал, оскільки він надає орієнтири концептуально-інтегрованого бачення вірянами власної релігійної традиції, акцентує в ній смислові мотиватори для діяльного особистісного й групового саморозвитку, морального ентузіазму в соціально значущих ініціативах, заохочує до діалогу з носіями інших переконань й ідентичностей.

Уточнено:

- параметри ідейної взаємодії гуманістичних орієнтирів релігійної етики і філософських учень вільнодумного чи антиклерикального характеру, внаслідок чого розкрито не лише їхню опозиційність одне до одного, а й виявлено імпліцитні можливості синергії їхніх смислів у дискурсах обґрунтування толерантності, координації соціально значущих зусиль носіїв різних переконань, заохочення їх морального ентузіазму в комунікативних ініціативах плюралістичного соціуму;

- механізми діалектики гуманістичних і авторитарних імпульсів ряду релігійних традицій (індуїзму, джайнізму, буддизму, юдаїзму, християнства, ісламу) в аспекті осмислення й розв'язання ними актуальних проблем прикладної етики, в руслі чого зацентровано роль індивідуальної відповідальності релігійних лідерів та мирян-активістів за людинотворчий і комунікативно відкритий моральний вектор відповідних практик – і не лише на централізованому, а передусім на локальному рівні функціонування релігійних спільнот;

- перспективи застосування потенціалу гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей у методиці організації викладання релігійної етики в системі освіти середньої та вищої ланок, а саме – змодельовано єдність двох настанов: 1) імунітет проти риторики конфесійної ексклюзивності в соціально-культурному аспекті (хоча і з обґрунтуванням невід'ємного права особистості на віросповідну ідентичність); 2) поєднання визнання гуманістично конструктивної життєвої ролі релігії з готовністю при цьому до критичного мислення щодо можливих морально деструктивних ідей та форм реалізації релігійності, зокрема й у межах традиційних для України конфесій.

Набуло подальшого розвитку:

- розуміння моделі диференціювання етичних цінностей у релігіях з позиції ставлення в них до людської свободи й особистісної самореалізації в культурі в межах опозиції «авторитарна / гуманістична релігійність». Відповідно, методологію гуманістичної синергії спрямовано на актуалізацію в релігійних ідеях і практиках не аспектів онтологічної уярмленості людини та її моральної ущербності, не гасел світоглядної винятковості певних доктринальних засад, не поділу людей на «своїх» і «чужих», а цінностей самовдосконалення, паритету, солідарності, поваги до «Іншого»,

благоговіння перед усіма проявами життя, заохочення культурного розмаїття;

- дослідження підходу до альтернативних філософських етико-ціннісних дискурсів не лише як презентантів полярних світоглядних постулатів, «антиномій», а з позицій виявлення в них спільних антропологічних передумов і персоналістичних домінант як чинника реалізації гуманістичного потенціалу та конвергенції з персоналістичними мотивами в релігійному обґрунтуванні смисложиттєвих пріоритетів;

- осмислення синтезу усталених методологічних принципів релігієзнавства із конструктивними елементами філософських методологічних стратегій феноменології, герменевтики, діалектики та синергетики на засадах надання пріоритетності евристичним можливостям їхньої дослідницької і ціннісно-орієнтаційної взаємодії у справі узагальнення смислових структур загальнолюдської етики.

Теоретичне і практичне значення здобутих результатів. Методологія гуманістичної синергії ціннісних ідей релігій створює теоретичні передумови поглиблення параметрів розуміння взаємозв'язків моральних і політико-громадянських пріоритетів релігійних спільнот або окремих вірян. Вона може використовуватися в практиках оптимізації релігійної та релігієзнавчої освіти, культурно-естетичної комунікації вірян і спільнот різних традицій; збалансуванні загальногуманітарної і конфесійної компонент у змістовому наповненні богословської науки й освіти; пошуку важелів підвищення об'єктивності висвітлення в ЗМІ історії й сьогодення релігійного життя, способів запобігання релігійним конфліктам і посилення соціальної відповідальності релігійних спільнот та їх лідерів. Матеріали дослідження будуть корисні при розробці академічних курсів «Етичні доктрини у структурі релігійного світогляду», «Релігійна етика», «Аксіологія», «Філософія релігії» тощо.

Особистий внесок здобувача. Основні результати та висновки дослідження розроблено дисертантом самостійно та відображено в наукових публікаціях. Кандидатська дисертація «Ірраціональне в теоретичному знанні: антропологічно-ціннісні параметри та гуманітарно-методологічні потенції» була захищена в 2007 р. Її матеріали в тексті докторської не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Ключові ідеї дисертаційного дослідження з наявністю в них наукової новизни обговорювалися на теоретичних семінарах кафедри культурології, релігієзнавства та теології ЧНУ імені Юрія Федьковича. Вони висвітлювалися в доповідях на 21 науковій конференції з міжнародним або всеукраїнським статусом: 1) Міжнародна наукова конференція «Філософія гуманітарного знання: раціональність та духовність (м.Чернівці, 2008); Міжнародна науково-практична конференція «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (м.Донецьк, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних

суспільних трансформацій» (м.Чернівці, 2010); Міжнародна конференція молодих науковців «Світоглядно-ціннісні виміри гуманітарного знання та освіти», (м.Чернівці, 2010); Міжнародна науково-теоретична конференція «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (м.Житомир, 2011); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013» (м.Київ, 2013); Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні» (м.Чернівці, 2013); Міжнародна наукова конференція «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм» (м.Чернівці, 2013); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014» (м.Київ, 2014); Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства» (м.Чернівці, 2014); Міжнародна наукова конференція «Роздуми про глобальну політичну теорію» (м.Львів, 2014); Міжнародна ювілейна наукова конференція «Ідеї Серена К'єркегора у розвитку сучасної філософії та релігієзнавства. Рефлексії з України» (м.Київ, м.Нортфілд, 2014); Всеукраїнська науково-практична конференція «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука))» (м.Тернопіль, м.Київ, 2014); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015» (м.Київ, 2015); Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії» (м.Чернівці, 2015); Міжнародна науково-практична конференція «Світоглядно-ціннісне самовизначення людини. Толерантність: соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст» (м.Чернівці, 2015); Міжнародна науково-теоретична конференція «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (м.Житомир, 2015); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016» (м.Київ, 2016); Відео-конференція «Соціальна робота та соціальне забезпечення в структурі соціальної політики України» (м.Чернівці, 2016); Всеукраїнська науково-практична конференція «Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень» (м.Хмельницький, 2016); Міжнародна науково-практична конференція «Міжконфесійні конфлікти у транскордонних регіонах: історична ретроспектива та виклики сучасності. Толерантність в історичному і міжкультурному вимірах» (м.Чернівці, 2016).

Публікації. Результати дослідження викладено в одноосібній монографії (18,4 д. а.), 19 статтях в українських фахових виданнях з філософських наук (2 з цих статей опубліковано у співавторстві, особистий внесок дисертанта у кожен статтю становить 80%), 7 статтях в іноземних наукових періодичних виданнях за напрямом дисертаційного дослідження, 21 публікації тез доповідей на наукових конференціях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 5 розділів (17 підрозділів), висновків і списку використаної літератури.

Загальний обсяг дисертації – 404 сторінки, з них 360 сторінок основного тексту. Список використаної літератури містить 433 джерела на 44 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічні принципи роботи, ступінь розробки проблеми, наукову новизну та положення, що виносяться на захист, їх теоретичне й практичне значення.

Перший розділ **«Феномен етичних цінностей у релігіях та їхні людинотворчі можливості»** систематизує методологічний ресурс дослідження: експлікує зміст принципу гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей, обґрунтовує роль гуманізації релігійної аксіосфери в умовах сьогодення, узагальнює тенденції осмислення релігійно-етичних ідей у науковому дискурсі.

У *підрозділі 1.1 «Принцип гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей та його методологічна роль»* обґрунтовується дієвість цього концепту в координації етичних можливостей релігійних традицій. Гуманістична синергія релігійно-етичних ідей – це методологічний принцип щодо взаємодії гуманістичних інтенцій етичної спадщини різних релігійних систем, а також смислової координації моральних ідей релігій і філософських доктрин. Горизонт гуманістичної синергії передбачає оптимізацію порозуміння представників різних релігійних традицій у рамках соціокультурної комунікації плюралістичного соціуму з його викликами протистояння, але і можливостями солідаризації осіб і спільнот. Ідеї гідності особи, культуротворчого ентузіазму, свободи, поєднаної з відповідальністю та солідарністю, не втратили, а, навпаки, підсилили свою актуальність в умовах сьогодення. Тож характер санкціонованих релігіями етичних цінностей визначаємо в межах опозиції «авторитарні / гуманістичні» (частково обґрунтованої, зокрема, Е.Фроммом). Такий критерій використовується в дослідженні з урахуванням актуальних викликів та з орієнтиром на гуманізацію релігійних практик у сучасній Україні. Значущим для цієї роботи є потенціал феноменологічного підходу до цінностей (зокрема, ідеї Н.Гартмана): визнання пріоритету життєво-практичної і культурної дієвості сакралізованих релігією моральних взірців над їхнім абстрактно-догматичним або раціоналізованим метаконтекстом, котрий завжди залишається для розуму антиномічним. Гуманістичний пріоритет культивування особистістю цінностей вбачаємо у вихованні практичної людяності й солідарності на противагу ізолюванню в догматично структурованих світоглядних параметрах, за яких «добро» мотивується не стільки міжособистісною і міжкультурною емпатією, скільки засвоєними статутарними постулатами, проголошеними тією чи іншою традицією як онтологічно «об'єктивні» й «абсолютні». Відповідно, моральна якість конкретних ідей і практичних взірців навіть у межах однієї й тієї ж конфесії може індивідуально, спільотно й історично варіюватися – залежно від

обраного спільнотою чи особою морального духу взаємин. Гуманістична синергія релігійно-етичних ідей передбачає філософську рефлексію над умовами набуття релігійною свідомістю імунітету проти фанатизму, забобонності, ритуалізму, конфесійного ізоляціонізму і збалансування сакралізованого світовідчуття із гуманістичними мотиваціями та готовністю діалогічно толерувати відмінність у формах релігійності заради єдності людей у цінностях.

У підрозділі 1.2 *«Соціокультурні контексти функціонування релігійної аксіосфери та маркери її гуманізації»* класифіковано такі взаємопов'язані ціннісні блоки у релігіях: 1) сакральні-сотеріологічні (критерій: вірність доктринально-догматичним вимогам); 2) власне моральні (критерій: практична чутливість до людської гідності й свободи); 3) спільотно-інтегративні (критерій: відданість корпоративному монолітові певної конфесії). Обґрунтовано діалектику взаємодії зазначених ціннісних підсистем у релігіях. Кристалізація загальнолюдського змісту саме другого з названих блоків цінностей дозволяє віднаходити пункти солідарності й порозуміння між носіями різних релігійних традицій і систем. Натомість, утвердження як життєво пріоритетних першого і другого типів цінностей у відриві від власне моральних, за певних умов, може ставати чинником дезінтеграції на ґрунті відмінності релігійних переконань чи спільотного облаштування. Це актуалізує значущість координації сотеріологічних і конфесійних аксіомативів із загальнолюдськими моральними критеріями. Але філософсько-релігієзнавчі зусилля із гуманістичної синергії ціннісного ресурсу етики різних релігійних традицій – лише один із чинників (переважно ідейний і пізнавальний) толерантизації й гуманізації міжрелігійної комунікації. Не менш значущим фактором є також наявність чи відсутність доброї волі у середовищі релігійних конфесій та їхніх лідерів упроваджувати результати таких пізнавальних зусиль у свої освітні й виховні проекти. Від цього залежить дієвість гуманістичних ініціатив із міжрелігійного діалогу заради практичної солідаризації соціально значущих зусиль різних конфесій.

Підрозділ 1.3 *«Ключові моральні цінності в аспекті синтезу гуманістичних ідеалів секулярної і релігійної етики»* виявляє загальнолюдський зміст категорій добра і зла, обов'язку й любові та їх гуманістичні параметри в етико-антропологічних ідеях релігій світу. Унаочнено наскрізність для цілого ряду релігій розуміння істинного добра не у вимірах додержання абстрактних принципів чи табу, а як живої чуйності до божественної правди й потреб людей, що є характерним і для гуманістичних дискурсів секулярної етики. Поняття зла в релігійній етиці переплетене з поняттям гріха, однак гуманістичні дискурси все ж мотивують віру в здатність особистості не лише чинити опір власним гріховним нахилам, а й активно протистояти паросткам зла в соціумі, бути небайдужим. І хоч остаточне усунення зла релігії приписують до компетенції сакральних сил, однак гуманістичні ідеї релігійної етики програмують настанову активності

волі вірянина, до того ж найнадійнішою визнається моральна мотивація, яка не лише опосередкована вольовим зобов'язанням і вірністю догматам, а душевністю, чуйністю, милосердям й емоційним задоволенням від запобігання злу. Релігійна етика різних традицій дає чимало прикладів обґрунтування настанови любові як вияву справді людського в людині, що водночас споріднює її з божественно-космічним. Безперечно, релігійні тексти і практики санкціонують й етичні цінності з відбитком національних, конфесійних та інших упереджень, що є даниною соціальним умовам певних епох. Але все ж у більшості релігій сформовано й універсальніші ціннісні взірці, де людяність та емпатія ставляться вище за «етику» міжлюдських бар'єрів. Паритетна актуалізація саме таких прикладів з учень і практик різних релігій може, зокрема, підсилити ціннісно-орієнтаційну функціональність навчального матеріалу в межах релігієзнавчих елементів гуманітарної освіти.

У підрозділі 1.4 *«Етичні інтенції в сакральних текстах та богословських і філософсько-релігієзнавчих дискурсах»* здійснено аналіз першоджерельної й критичної літератури з проблематики дисертаційного дослідження. Крім власне етичного дискурсу релігій, взято до уваги й культурологічні, філософські, соціально-психологічні розвідки щодо релігійних цінностей. Це дозволяє осмислити релігійну етику в її соціокультурній закоріненості та взаємодії з цілісною системою релігійної аксіосфери. Констатовано наявну диспропорцію між питомою вагою, з одного боку, досліджень окремих аспектів релігійної етики (або богословського обґрунтування етичних цінностей із середини конфесій) і, з іншого, – комплексних розвідок із релігійно-етичних цінностей в їхній смисловій взаємодії та з позицій гуманістичної координації моральних мотивацій гармонійного саморозвитку як віруючих, так і нерелігійних осіб. На тлі цієї дослідницької лакуни чіткіше викристалізовується предметно-тематична ніша нашої роботи.

Другий розділ *«Морально-антропологічні домінанти у смисловому спектрі орієнталістських релігійних традицій»* присвячено осмисленню ціннісних пріоритетів в етичних ідеях ряду східних релігій та виявленню в них гуманістичного мотиваційно-смислового потенціалу.

У підрозділі 2.1 *«Співвідношення соціально-ритуалістичних і філософсько-рефлексивних мотивацій етики індуїзму та джайнізму»* дано інтерпретацію ряду морально-релігійних ідей і практик, зумовлених історичною ментально-ціннісною матрицею цих релігій. Етичні цінності індуїзму в їхніх культових форматах забезпечують вірянину вписаність у соціальний статус, зумовлений походженням, і дають сотеріологічну перспективу відшкодування імовірного незадоволення наявними соціальними умовами. В цьому особливий соціально-інтегративний і регулятивний механізм індуїстської аксіосфери. Тим часом, філософська, інтелектуальна спадщина індуїзму набагато більш персоналістична завдяки актуалізації внутрішнього духовного аксіопроектів як первинного, порівняно

з мотиваціями соціальних амбіцій та прагматичного успіху. Цей лейтмотив евристично значущий і в контексті пошуку важелів подолання знедуховлення та консумпціонізму сучасної цивілізації. Хоч конкретні взірці етично належного в індуїзмі та джайнізмі можуть бути суперечливими з гуманістичної точки зору, однак саме ідея внутрішніх зусиль особистості з переформатування ціннісної саморегуляції є конструктивною в контексті сучасних процесів подолання кризи духовності.

У підрозділі 2.2 *«Дієвість та суперечності етико-аксіологічної матриці конфуціанства»* обґрунтовано тезу про те, що поряд з історично мотивованими ідеями апріорної, статусної вищості влади та її сакралізації в цій релігії зроблено й гуманістично глибший акцент: моралізація суспільства через просвіту владної верхівки, цілеспрямоване виховання еліти як еталону потенційних творчих і моральних ресурсів соціуму. На концептуальному рівні такий дискурс має гуманістичний вектор. Щоправда, в практичних умовах авторитарного суспільства «буква» таких міркувань може ставати ширмою для обґрунтування «винятковості» владної верхівки на підставі пропагування її особливих здобутків у духовному, інтелектуальному саморозвиткові, насправді ж вони можуть виявлятися фіктивними, декларативними. У цьому проявляється закономірний елемент дисбалансу між ригористичною етикою ідеалів і реальною практикою суспільних процесів, коли їх намагаються штучно узгодити з ідеологічно санкціонованими «високими» взірцями. Конфуціанська етична домінанта шанування історії відкриває перспективи бачити прояв ментально-психологічних особливостей нації в різних обставинах (зокрема й критичних), що дає важелі запобігання несприятливим параметрам розвитку. Ця акцентуація, переосмислена на платформі загальнолюдських цінностей, може бути корисною і для свідомості українців в умовах утвердження національно-державницької ідентичності та пошуку стратегій формування злагодженого й ефективного громадянського суспільства.

У підрозділі 2.3 *«Персоналістичні засади в моральних ідеях буддизму»* переосмислено поширену серед низки дослідників або релігійних публіцистів думку про індиферентність буддійського способу життя до вдосконалення соціальної реальності, культурної і громадянської активності, протистояння суспільній несправедливості. Стилїстика побудови буддійських притч, афоризмів, повчань виявляє потужну комунікативну експресію, морально-дидактичну енергетику, спрямовану на заклик людини до зусиль, змін у собі, трансформації ставлення до інших. Етика гуманістичних форм буддизму – це аж ніяк не вибір «небуття» чи бездіяльності, а саме заклик до зміни способу життя, переоцінки цінностей, хай навіть і висловлений часом у парадоксальній формі заперечення субстанційності особистісної ідентичності й інституційованості моральних норм. Ставлячи під сумнів субстанційність «особистісної ідентичності», буддизм насправді прагнув лише до

екзистенційного вивільнення особистості із шор залежності від негуманних та несправедливих форм соціалізації особи. Заперечення субстанційності особистості і власного «я» людини – не самоціль у буддизмі, а лише психолого-методичний прийом на шляху до глибшого самопізнання і самовладання. Про це свідчить і величезне значення мистецтва у буддійському духовному вихованні. Естетичний, художньо-творчий фактор, за визначенням, покликаний не заперечити, а навпаки, максимально підсилити особистісну ідентичність, неповторність та унікальність власного «я» учасників естетичної комунікації в його єднанні з буттям та іншими людьми. Звісно, як і в релігіях загалом, не тільки реальні явища історичного функціонування буддизму, а саме феноменологічна дієвість його символіки є показовою щодо з'ясування людинотворчих, виховних, персоналістичних можливостей цієї релігії.

Третій розділ **«Еволюція та механізми ціннісної кореляції моральних ідей авраамічних релігій»** стосується диференціації гуманістичних й авторитарних смислових ресурсів в аксіологічній спадщині юдаїзму, християнства та ісламу.

У підрозділі 3.1 **«Діалектика гуманістичного й авторитарного в етиці юдаїзму»** унаочнено тезу про те, що юдаїзм – це релігійна система, де взаємини людей між собою та будь-які прояви їхнього ставлення до світу й Бога інтерпретуються на засадах своєрідно сформульованого принципу справедливості. Мотив Божества, що судить, воздає і карає, надзвичайно характерний для юдейської етики. При цьому вона глибоко антропологічна, персоніфікована, унаочнена священним текстом через символічно-образний духовно-смисловий світ, що вимагає від вірянина не лише засвоєння певних норм поведінки, а й молитовно-мисленнєвої, екзистенційної настанови, співпереживання моральній дихотомії героїв священних оповідей з метою увиразнення у свідомості віруючого і власної моральної подвійності та ризиків духовного занепаду. Це актуалізує персоналістичну домінанту юдейської етики, збалансовує моральний ентузіазм з конструктивним усвідомленням людської обмеженості, і такий синтез може ставати засобом врівноваження соціальної активності й духовної концентрації. Авторитарні чи фанатично ізоляціоністські прояви життя деяких юдейських громад можна розглядати лише як одну з тенденцій в юдаїзмі. Юдаїзм у сучасному Ізраїлі значною мірою уникає практики теократичного функціонування в соціумі. Модель ізраїльського суспільства, попри виняткове символічно-культурне і традиційно-правове значення в ньому юдаїзму, все ж на практиці ближча до образу світського суспільства з широкими правами громадян на самовизначення у практичній свободі совісті, вільному виборі способу життя (на відміну від цілого ряду ісламських країн із державним статусом релігії).

У підрозділі 3.2 **«Людинотворчі потенції моральної концепції християнства»** зацентровано ідею про те, що рельєфна парадигма свободи відкриває християнинові величезні ресурси саморозвитку й узгодження віри і структурованої особистісної ідентичності та відповідальності. Принцип

лінійності поширюється не меншою мірою, ніж на історію людського роду чи нації, також і на індивідуальну історію особи, її долю. Життя людини інтерпретується як спрямований динамічний вектор, а інтенсивність власних зусиль у вірі, в протистоянні гріховності, в любові – головна запорука адекватної сотеріологічної вивершеності цього вектору, тобто спасіння у вічності й блаженстві. З одного боку, християнська етика програмує висоту моральної рефлексії явищ буденного, прагматичного життя, даючи абсолютні смисложиттєві санкції. Але за певних умов тут можливий і ризик підведеної під штамп «високої любові до Бога» зневаги до живих проявів комунікації, здорових задоволень, різноманітності естетичного досвіду культури. Та чи інша ідея християнства набуває конструктивного чи деструктивного вектору в житті ще й через якість того психологічного, комунікативного каналу, якого їй задають конкретні особи і спільноти. Ідея переваги любові до Бога над усім може ставати платформою неперевершеної доброти й чуйності, але нею можуть маніпулювати і як гаслом потенціювання фанатизму, черствості, авторитарності або ж пасивності, ізоляціонізму. Ці вектори залежать від конкретної етико-сислової акцентуації цієї ідеї в ідеологічних санкціях і реальній практиці життя релігійних спільнот. Тож вельми важливою є адекватна моральна налаштованість релігійних лідерів у християнстві (зокрема, й на локальному рівні), наявність чи відсутність у них, крім забезпечення монолітності вірян довкола спільнот-конфесійної ідентичності, ще й гуманістичної орієнтації на реальну моральну опіку їх в конкретному житті, культурній самореалізації, гармонійній комунікації з різноликим світом.

У підрозділі 3.3 *«Міра гуманістичності моральних цінностей ісламу та оцінка їхніх толерантизаційних можливостей»* обґрунтовується, що більш модерністський характер устрою західного суспільства (яке історично було переважно християнським), порівняно з ісламським, зумовлений не корінними відмінностями ціннісних постулатів самих релігій, а швидше відмінностями реакції на релігійні цінності громадянського суспільства і культури. Проникнення сакралізованих інтенцій у найдрібніші сфери побуту і культури забезпечують ісламським спільнотам внутрішню цілісність, структурованість, усталеність, високу значущість соціальної ієрархії, сімейних цінностей тощо. Це надає вірянам своєї рідної психологічної рівноваги – з огляду на мінімізацію в ісламі автономності морального самовизначення, перед гострими колізіями якого частіше опиняються представники спільнот із більшою вираженістю секулярності і ціннісної емансипованості. А проте, цілий ряд ісламських спільнот усе ж чутливі до обґрунтування цінностей демократії, інновацій науково-технічного прогресу, паритетних стосунків чоловіка й жінки та навіть релігійної терпимості, хоч резонансу набувають саме екстремістські рухи, реальна питома вага яких в ісламському світі становить меншість. Для завдань гуманістичної синергії ісламський етичний ресурс є значущим за умови врахування його специфіки і

характеру структурування взаємодії громадянського суспільства і релігії в мусульманському середовищі.

У четвертому розділі **«Синергія філософських і релігійних принципів етики та її гуманізаційна значущість»** проаналізовано кореляції принципів постулатів релігійної етики і філософських етичних ідей, тенденції осмислення релігійної моралі в гуманістичних філософських дискурсах.

Підрозділ 4.1 **«Моральні пріоритети в орієнталістській та античній філософській думці: межі сумірності»** унаочнює паралелі між низкою важливих ідей філософської традиції античності і моральними ідеями східних світоглядних систем. Ідея примату практичного самовдосконалення особи над абстрагованим чи догматизованим пошуком «абсолютного» знання єднає конструктивний релятивізм софістів і буддизм. Для Сократа через самопізнавальну актуалізацію екзистенційного «даймонія» та вольову самоорганізацію особа вкорінюється в ціннісній безальтернативності доброчесності, що також сумірне із горизонтом ранньобуддійської етики. Етика Платона має аналогії з кастово санкціонованою етикою індуїзму, а водночас започатковує лінію догматизації і кланової партикуляризації моральної свідомості, що набуде розвитку в низці авторитарних дискурсів релігійної етики. Вчення Аристотеля корелюється з конфуціанством (принцип золотієї середини, синкретизм морального і громадянсько-політичного начал, усвідомлення справедливості інтегративною моральною цінністю). Елліністична актуалізація ролі самоаналізу й інтелектуально-ціннісного єднання з Універсумом як способів подолання суєтного знеособленого існування має істотні конотації в релігійній етиці і Сходу, і Заходу. Ідейні кореляції етики Сходу і філософсько-етичних пошуків античності засвідчують можливості діалогу між носіями різних цивілізаційних ідентичностей та дозволяють кристалізувати спільне загальнолюдське ціннісне ядро толерантної комунікації й солідарності.

У підрозділі 4.2 **«Віроповчальна і філософська мотивації в обґрунтуванні моральних орієнтирів у Середні віки»** розглянуто етичні лейтмотиви актуальних ідей ряду мислителів епохи: Августина Блаженного, Іоана Золотоуста, Максима Сповідника, Авви Дорофея, П'єра Абеляра, Томи Аквінського та ін. Хоч Середньовіччя – це теоцентричний моноліт й авторитаризоване соціальне середовище, критика моральних прогалин якого давно відома, однак для ідей гуманістичної синергії все ж важливо, що в цю добу специфічно розвинулася культура полеміки щодо живого морального досвіду, дотичного до гострих суперечностей життя. Екзистенційний і психологічний виміри гуманістично наснажених ідей середньовічних мислителів спонукають до ненастанності емоційно-вольового вибору цінностей через самоаналіз хибних і праведних порухів власної душі, молитовні практики, таїнство сповіді, каяття і мотивовані цим моральну рефлексію та поведінкову саморегуляцію. Допускається поєднання цього і з живою інтелектуально-філософською активністю, якщо її узгоджено із

супранатуралістичними обрядами релігії. В руслі аналізу ціннісного потенціалу «доказів» буття Бога, основні моделі яких було започатковано в цю добу, обґрунтовано їхню не лише когнітивну, а й морально-гуманізаційну роль. Набуваючи концептуалізації в «доказах», уявлення про Бога висвічує свій надконфесійний зміст і кристалізує ідеї онтологічної осмисленості Всесвіту, вищої доцільності його буття, духовної спорідненості людини з космосом, безсмертя людини як вінця її гідності й прагнення до блага. Такі ідеї, висвітлені дискурсом «доказів», здатні сприяти толерантизації міжрелігійних стосунків, оскільки експлікують загальнолюдську платформу уявлення про Духовний Абсолют.

У підрозділі 4.3 *«Секулярний і релігійний формати етичних цінностей у філософських рефлексіях Відродження та Нового Часу»* на оновлених методологічних засадах витлумачено аналіз релігійно-етичних цінностей у дискурсах Ренесансу й Реформації, Б.Спінози, Дж.Локка, Б.Паскаля, І.Канта та ін. Закцентовано відмінність ренесансного гуманізму і реформаційного релігійно-етичного мислення та оцінено як їхні конструктивні потенції, так і ризики крайніх, негуманних форм кожного з цих дискурсів. Автономізація богошукання в Новий Час дозволила актуалізувати філософські параметри ідеї Бога як космічного гаранта ціннісної аподиктичності настанов совісті, співвіднести загальнолюдський етичний зміст уявлень про Бога як морального законодавця з історично відносними й морально суперечливими санкціями деяких історичних форм релігійного життя. Особливо цінна тут етикотеологія І.Канта і його розмежування «чистої» (моральної) і «статуарної» (конфесійно зумовленої) модифікацій віри в Бога. У цю добу, звісно ж, було закладено не лише лінію автономної від релігії етики, а й взірці сакралізованого обґрунтування пріоритетів моралі (дискурс Паскаля, Сковороди та ін.). Новочасний досвід критики певних форм релігійної свідомості та практики може бути цінним і для віруючої свідомості як рефлексивна опора запобігання деструктивним варіантам культивування віри, усвідомлення цінності міжконфесійного діалогу й толерантності.

Підрозділ 4.4 *«Плюралізм післяпросвітницьких і сучасних філософських інтерпретацій релігійно-етичних цінностей»* містить компаративний аналіз тенденції осмислення релігійно-етичної проблематики в ідеях С.К'єркегора, Ф.Ніцше, марксистів, позитивістів, М.Бердяєва, Ж.-П.Сартра і А.Камю, Е.Фромма, Д.Ікеди та ін. Попри альтернативність конкретних світоглядних засад, проаналізовані ідеї до певної міри можна вважати єдиним, хоч і поліфонічним, смисловим дискурсом. Їх еднають глибинний антропологічний аналіз особистості; усвідомлення високої соціальної значущості релігії і релігійності; рефлексія над важелями запобігання можливому перетворенню її на інструмент знеособлення людини чи маніпулювання нею. Для завдань гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей методологічно особливо цінним є філософський досвід кристалізації «етики творчості» у М.Бердяєва та демаркації авторитарних і

гуманістичних векторів релігійності в Е.Фромма. Рефлексія над етикою релігійності в концепціях цих мислителів евристично цінна для розробки методологічних стратегій координації позитивних ціннісних ресурсів світського гуманізму та сакралізованого світорозуміння.

П'ятий розділ **«Діалектика гуманістичного і деструктивного в соціально-прикладному аспекті релігійно-етичних санкцій та практик»** присвячено актуальним проблемам прикладної етики.

У підрозділі 5.1 **«Ціннісні імпульси екологічної етики в релігійних ідеях»** акцентовано гуманістично продуктивне розуміння релігіями цінності природного довкілля не в суто утилітарному форматі, а з позицій сприймання його як богозаповіданого, сакрального цінного. Хоч релігійна віра може становити смисловий запобіжник експлуаторському ставленню до довкілля, однак практичні гуманістичні можливості релігійних структур реально проявлятимуться лише за умови їх активного долучення (фінансового, інтелектуального, організаційного) до реальних екологічних проектів та ініціатив, які мають прикладний вихід і здатні призводити до відчутних результатів. За умови гуманістичного налаштування релігійних лідерів розбіжності у поглядах конфесій на окремі проблеми не будуть, попри те, перешкодою для зусиль із пошуку спектру можливостей міжконфесійної співпраці у просторі соціально значущих екологічних проектів. Гуманістичним потенціалом наділене не нагнітання в релігійних спільнотах «декадентських» ідей есхатологічної свідомості, а таке програмування есхатологічних уявлень, за якого вони санкціонують для вірян цінність активних і відповідальних зусиль із вдосконалення реальності «тут і тепер» до останньої миті буття у цьому світі.

У підрозділі 5.2 **«Настанови релігійної етики у вимірі гендерних і біомедичних колізій сьогодення»** систематизовано бачення відповідних проблем у християнстві, юдаїзмі, ісламі, буддизмі та інших релігіях. Релігійне усвідомлення сакральності життя, Божественного промислу в питаннях народження і смерті, значущості збереження традиційних соціально-рольових корелятивів гендерної ідентичності містить чимало гуманістичних імпульсів, здатних гармонійно регулювати соціальне й духовне самовизначення вірян. А проте, сучасний соціум, крім власне релігійного витлумачення цих явищ, містить альтернативні дискурси й практики, – зі своєю логікою та світоглядним обґрунтуванням своїх підходів. Констатовано важливість донесення до соціуму релігійними структурами свого бачення цих проблем, але зроблено застереження щодо недоцільності сприймання розбіжностей між різними світоглядними групами у поглядах на біомедичні й гендерні проблеми як чинників соціальної дезінтеграції та протистояння. З гуманістичної точки зору, важливо, щоб розгортання релігійними організаціями власної етичної аргументації щодо цих проблем не переростало в перешкоджання співпраці й солідарності вірян із носіями альтернативних поглядів на ці виклики в тих аспектах соціальної і культурної взаємодії, де зберігається однастайність бачення та можливості паритетного

діяльнісного ентузіазму. В цьому аспекті етичні параметри повинні отримувати доповнення законодавчим регулюванням, спрямованим на забезпечення інтересів носіїв різних світоглядних переконань та унеможливлення конфронтаційних тенденцій на цьому ґрунті.

У підрозділі 5.3 *«Суспільна справедливість й етична відповідальність релігійних спільнот та лідерів в українському соціально-ціннісному просторі»* проаналізовано етичний смисл моральної позиції лідерів ряду конфесій в Україні в умовах актуальних соціально-політичних суперечностей і трансформацій. Обґрунтовано тезу про те, що орієнтація церковних структур на державницький патерналізм та консервацію в свідомості вірян соціально-ціннісних і ментальних стереотипів, успадкованих від авторитарного минулого, виявляє деструктивну тенденцію і, назагал, залишається опосередкованим чинником соціальної дестабілізації. Натомість, налаштованість церков на участь в утвердженні засад громадянського суспільства, сприяння демократичним процесам, поверненню української політичної нації до культурних джерел власної ідентичності (за збереження поваги до інших націй та культур) свідчить про гуманістичну спрямованість і виявляє врахування принципу справедливості в діяльності відповідних релігійних організацій. Позаполітичний характер функціонування релігійних організацій не означає їхньої нейтральності в умовах соціальних несправедливостей: обстоюючи свої права та справедливість, громадяни (зокрема, й віруючі) здійснюють не лише політико-правове самовизначення, а передусім аксіологічне – на користь фундаментальних онтологічних горизонтів людського буття – свободи і блага. Тож активну позицію релігійних лідерів в ідейній обороні громадянських прав і свобод некоректно тлумачити як прагматичну політичну заангажованість, адже така позиція принципово узгоджується із моральним духом гуманістичної релігійності.

ВИСНОВКИ

Здійснений у дисертації комплексний аналіз провідних гуманістичних ідей етики релігій різних традицій дає підстави для таких узагальнень та висновків:

1) Плюралізм релігійних систем актуалізує методологічну настанову гуманістичної синергії етичних цінностей різних релігійних традицій і координування їх із гуманістично значущими пріоритетами секулярної аксіосфери. Гуманістична синергія дефініціюється як соціокультурно зумовлена взаємодія сумірних за моральним змістом релігійних і філософських ідей та поведінкових взірців різних традицій у контексті практик міжособистісної та міжспільнотної комунікації в плюралістичному соціумі. Чинником дезінтегрованості чи й конфронтації носіїв неоднакових релігійних переконань виявляється здебільшого не моральне ядро їхніх доктрин, а гіпертрофоване звеличення ритуалістичної оболонки релігій або конфесій і відповідна політична, етнічна, расова,

корпоративна заангажованість. Тож актуалізація в культурно-інформаційному просторі загальнолюдського змісту моральних настанов різних релігій та їхньої сумірності з рядом етичних ідей світського гуманізму може сприяти усуненню бар'єрів на шляху толерантності, діалогу й солідарності між носіями відмінних духовних традицій. Це аж ніяк не означає претензію на нівелювання конкретної конфесійної ідентичності як цінності, а лише спонукає як окремих вірян, так і їхні спільноти до вміння та готовності узгоджувати конфесійну відданість із моральним ентузіазмом і солідарністю в соціально значущих проєктах та ініціативах з вірянами інших традицій.

2) Гуманістична синергія релігійно-етичних ідей вимагає висвітлення дискурсів різних традицій із настановою конфесійної поліфонії та з урахуванням можливостей ідейного діалогу релігійного й філософського форматів етичної думки. Це передбачає сприймання філософської думки не як неодмінно «опозиційної» щодо релігійних світоглядно-ціннісних пріоритетів, а як одного з важелів утвердження релігійної віри в її морально-персоналістичній мотивованості та любові до мудрості. Особливо цінними для завдань дослідження виявилися методологічно евристичні аспекти етико-теології Канта, персоналістичної «етики творчості» М.Бердяєва, «етики чеснот» Н.Гартмана, гуманістичного психоаналізу Е.Фромма, «глобальної етики» Д.Ікеди тощо. Логіка дослідження спонукала залучити в поле розгляду цілий ряд релігійних традицій світу в аспекті їхніх етичних пріоритетів (зокрема, індуїзму, джайнізму, конфуціанства, буддизму, християнства, ісламу).

3) Для завдань гуманістичної синергії етико-ціннісних ідей традиції індуїзму, джайнізму (як і ряду інших орієнталістських релігій) надають чимало конструктивних ціннісно-антропологічних взірців. Це – ідеали збалансованої, культурно регламентованої комунікації між членами соціуму, опосередкування релігійності практиками самопізнавальних розмислів, екзистенційної заглибленості, високої чутливості до естетичного обрамлення релігійного досвіду, біосферної благоговійності. Етично ж контраверсійні, негуманістичні взірці моральних санкцій у зазначених традиціях надають рефлексивний матеріал для осмислення залежності історичних форматів релігійності від політико-соціальних інституцій і відповідних ціннісних домінант.

4) Конфуціанський етичний ресурс евристично цінний запрограмованістю в ньому загальнолюдських матриць апріорної взаємної поваги як орієнтиру міжособистісної комунікації. Це здатне мотивувати здоровий, солідаризуючий колективізм, усвідомлення чинників цілісності суспільства не лише у функціональному чи прагматичному форматах, а й на засадах домінантності культурних, смисложиттєвих, аксіологічних критеріїв його розвитку та вдосконалення. Цим зумовлюється дієвий потенціал конфуціанської спадщини в руслі завдань гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей.

5) Етика буддизму в усій палітрі її смислових і конфесійних варіацій відкрита до синергійного узгодження з персоналістично-екзистенційними мотиваціями філософської свідомості. Це визначає її значущість не лише для ціннісної орієнтації вірян цієї традиції, а й забезпечує конструктивні важелі для саморозвитку на її основі особистостей у позаконфесійному та навіть позарелігійному вимірах. Постулати буддизму, засвоєні сучасною особистістю не на рівні догм, санкцій чи заборон, а у форматі саме ідей як позитивних гармонізуючих матриць динамічної особистісної самореалізації, виступатимуть одним із дієвих засобів формування імунітету проти консумпціонізму сучасної цивілізації. Отож, завдання релігієзнавців, культурологів, популяризаторів духовних надбань людської культури – при актуалізації в соціокультурному інформаційному полі ідей буддизму (та й інших орієнталістських релігій) акцентувати їхню етико-антропологічну домінанту та людинотворчий потенціал культурно-естетичного виміру відповідних релігійних практик.

6) Глибока антропологічність, персоніфікованість, діалогічність етики юдаїзму вимагає від вірянина не лише засвоєння певних норм поведінки, а й своєрідної молитовно-мисленневої й комунікативно-діалогічної настанови стосовно Абсолюта, що передбачає динамічне просування від усвідомлення моральної недосконалості людини до практичного втілення в життя духовних ідеалів. Гуманістичні взірці юдейського релігійного життя засвідчують конструктивну адаптацію релігійності до світоглядних і життєвих трансформацій інформаційного соціуму, конвергенції релігійних постулатів та раціональної картини світу і демократичного соціального устрою. Авторитарні чи конфесійно ізоляціоністські тенденції в моральних настановах окремих напрямів юдаїзму є лише однією з тенденцій на тлі розгалуженого ресурсу гуманістичних ціннісних взірців, сприятливих для культуротворчості, соціально-прикладного ентузіазму, конструктивного балансу між здоровим традиціоналізмом й інноваційністю.

7) Особливість етико-антропологічного послання християнства з його ідеєю викупної жертви – у визнанні величезної значущості людства перед лицем Абсолюта, що постає як онтологічний носій любові. Царство спасіння й подолання гріховності сприймається не тільки як потойбічна перспектива, залежна виключно від Божої обіцянки та його незбагненого суду: це не меншою мірою і можливий результат наслідування особою певного життєвого прикладу в єдності віри й практичного благочестя. Попри відомі з історії та сьогодення відхилення від морального імперативу Євангелій у бутті конкретних християнських інституцій, все ж потужно діють у цій релігії і здорові сили та енергії, налаштовані на щире людяність, справедливість, готовність до діалогу, співпраці заради наближення життя до справді творчих, «богоуподібнених» вимірів. Значущість християнської етичної спадщини для гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей визначається ще й міцним історичним зв'язком християнства і західної

філософської традиції. Ці два альтернативних чинники насправді мають потенціал діалектичної взаємодії. Водночас у практиках релігійного виховання та конфесійного згуртування християнських спільнот, зокрема в Україні, відчувається певний дефіцит етичного ентузіазму, диференціації просвітницьких методик, культурної і громадянської відповідальності та персоналістичного підходу до формування особистості вірянина. Готовність конфесій і їхніх активістів та лідерів до компенсації цього дефіциту є прямою передумовою гуманізації й моралізації життя християнських спільнот в Україні.

8) Висока міра синкретизму релігійного і соціального та розмитість секуляризаційних тенденцій у більшості ісламських країн визначають більшу питому вагу традиціоналістських постулатів в етиці цієї релігії та істотний вплив релігійної етики на цивільне право й загальну громадянську свідомість вірян. Проте некоректно екстраполювати елементи фундаменталістського радикалізму й екстремізму окремих течій, що діють під прапорами ісламу, на аксіосферу цієї релігії загалом. Відповідно, й ісламська ціннісна спадщина містить чимало можливостей конструктивної синергії з ціннісним ресурсом інших релігій задля кристалізації в рамках індивідуальної і суспільної комунікації гуманістичних взірців та мотивацій до їхньої практичної реалізації.

9) З'ясовано можливості синтезу ціннісного ядра релігійних традицій й етичних домінант, обґрунтованих у руслі інтерпретації світовими філософами визначальних потенцій релігійно-моральної аксіології. Етика більшості античних філософів глибинно сумірна з принциповою настановою релігій – благоговінням і закликом до поклоніння перед Абсолютом та вбачанням сотеріологічної перспективи людини в узгодженні індивідуального життя з ціннісними «ритмами», заданими універсумом чи Богом (що багато в чому єднає зміст античного етичного дискурсу з настановами ряду орієнталістських традицій). Попри значні елементи авторитарної тенденції в обґрунтуванні етико-релігійних ідеалів в епоху Середніх Віків, є в ньому й філософськи аргументовані та досі актуальні взірці антропологічного аналізу, екзистенційної заглибленості, усвідомлення ціннісної колізійності людського життя, чуйності до амбівалентності й поліфонічності життєвої мотивації людини, готовності розуміти людські недосконалості за умови плекання в собі активного наміру з ними посильно боротися. Саме цей філософський струмінь середньовічної аксіології вартий рецепції та експлікації його актуального гуманістичного потенціалу.

10) Ренесансний та новочасний дискурси автономізації богошукання можуть бути цінними не лише для секуляризованої, а й для віруючої свідомості як рефлексивний важіль запобігання деструктивним варіантам культивування віри й конфесійності, як спосіб усвідомлення цінності міжрелігійного діалогу і толерантності. Попри раціоналізм Нового часу, в цю добу було закладено не лише лінію автономної від релігії етики, а й існували яскраві взірці екзистенційно-сакралізованого обґрунтування пріоритетів

моралі (зокрема, етика віри Паскаля і Сковороди, етичні конотації пантеїзму Спінози, частково етико-теологія Канта тощо). Методологія гуманістичної синергії релігійно-етичних ідей відкриває можливості конструктивного синтезу цих смислових ліній на шляхах узгодження абсолютних ціннісних імпульсів релігійної етики з принципами толерантності та свободи, що культивуються етикою автономною. Ідеї філософії життя, екзистенціалізму, гуманістичного психоаналізу, глобальної етики й інших філософських дискурсів дають додаткові можливості віруючим діяльно відмежовувати у власній релігійній традиції засади істинних цінностей життя від фанатизму, фарисейства, омасовлення, здобуваючи на цьому ґрунті надійну світоглядно-психологічну мотивацію конструктивного особистісного й соціокультурного розвитку.

11) Узагальнено можливості гуманістичного реагування релігій на актуальні питання прикладної етики. Вектор екологічної свідомості в релігіях може бути повернутий амбівалентно: або в бік пасивності й паралізування творчої волі людини, або в напрямку їх реального діяльнісного заохочення. Тож за таких умов надзвичайно підсилюється відповідальність адекватно здійснюваної релігійними лідерами роботи. Якщо виховання в релігійному середовищі визнаватиме своїм першорядним мотивом не обґрунтування корпоративної непроникності моноліту власної традиції, а орієнтир на солідарність людей у моральному ентузіазмі і співпрацю з носіями альтернативних поглядів, то й свідомість вірян матиме змогу синтезувати найкращі інформативно-просвітницькі ініціативи щодо екологічних, біомедичних та інших прикладних проблем, виходячи не з позицій конфесійної вибіркості, а з критеріїв їх координованості, гуманності, ефективності та практичної втілюваності в сучасних реаліях. Релігійний погляд на біомедичні й гендерні проблеми сьогодення (сакральність життя, значущість збереження гендерної ідентичності, провіденційна відданість у питаннях джерел життя і смерті) є ціннісно конструктивним. Однак моральні параметри ставлення до цих проблем повинні доповнюватися в плюралістичному соціумі законодавчою регуляцією задля гарантування інтересів носіїв різних світоглядних переконань та запобігання можливій конфронтації на ґрунті відповідних розбіжностей.

12) Умовою конструктивної соціальної ролі релігійних організацій в Україні є їхня налаштованість на участь в утвердженні засад громадянського суспільства, сприяння демократичним процесам, поверненню української політичної нації до культурних джерел власної ідентичності. Релігійно-церковні структури являють собою один із першорядно значущих чинників вибору ними соціокультурної та ціннісної орієнтації. Позаполітичний характер функціонування релігійних організацій не означає їхньої нейтральності в умовах соціальних несправедливостей. З іншого боку, і вибіркоче використання деякими релігійними спільнотами та їхніми лідерами гасел «політичної нейтральності» задля маніпулятивного вуалювання своєї індиферентності до базових національно-громадянських цінностей повинне

отримувати чітку й об'єктивну моральну оцінку як з боку експертного середовища, так і з боку структур соціуму.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія

1. Бродецький О.Є. Етичні цінності в релігіях: гуманістична синергія ідей / О.Є. Бродецький. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 336 с.

Статті в наукових фахових виданнях України:

2. Бродецький О.Є. Морально-ціннісний вимір раціональності у філософському обґрунтуванні буття Бога / О.Є. Бродецький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 350-351. Філософія. – Чернівці : Рута, 2007. – С.191-194.

3. Бродецький О.Є. Світоглядно-методологічний контекст співвідношення історії та історіософії релігії в сучасному релігієзнавстві / О.Є. Бродецький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 389-390. Філософія. – Чернівці : Рута, 2008. – С.87-90.

4. Бродецький О.Є. Смесложитєво-компенсаторні потенції релігійного світогляду та чинники його гуманізації / О.Є. Бродецький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 414-415. Філософія. – Чернівці : Рута, 2008. – С.155-159.

5. Бродецький О.Є. Проблеми прикладної етики в громадській думці віруючих Буковини: соціологічний вимір / О.Є. Бродецький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 466-467. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С.226-232.

6. Бродецький О.Є. Автономно гуманістичні і релігійні тенденції в історичних трансформаціях етичної думки / О.Є. Бродецький // Релігія та Соціум. Часопис. – Чернівці : ЧНУ, 2010. – №1(3). – С.82-88.

7. Бродецький О.Є. Тенденції розвитку етичної думки післяпросвітницької доби / О.Є. Бродецький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 512-513. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С.29-35.

8. Бродецький О.Є. Етичні категорії в контексті синтезу секулярних і релігійних цінностей / О.Є. Бродецький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 534-535. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С.130-136.

9. Бродецький О.Є. Етико-антропологічні й когнітивні виміри філософського осягнення релігії / О.Є. Бродецький // Релігія та Соціум: Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – №1(5). – С.28-36.

10. Бродецький О.Є. Ідейно-методологічна сумірність етичних доктрин у давньосхідних релігіях і античній філософії / О.Є. Бродецький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць.

Випуск 563-564. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С.90-95.

11. Бродецький О.Є. Ренесансна трансформація релігійної філософії: метафізичний та етичний аспекти / О.Є. Бродецький // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 24. Філософія. – Дрогобич : Науково-видавничий центр ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – С.170-186.

12. Бродецький О.Є. Етичний і сотеріологічний елементи в релігійному та атеїстичному екзистенціалізмі / О.Є. Бродецький // Релігія та Соціум: Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – № 1(7) – С. 19-25.

13. Бродецький О.Є. Концепт справедливості у релігійній і секулярній етиці: потенціал ідейної синергії / О.Є. Бродецький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 621-622. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С.174-179.

14. Бродецький О.Є. Роль феноменологічної методології в дослідженні релігійної етики / О.Є. Бродецький // Релігія та Соціум: Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – №1(9) – С. 24-29.

15. Бродецький О.Є. Моральні ідеї буддизму в контексті пошуку стратегій гуманізації релігійності / О.Є. Бродецький // Філософські дослідження: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Випуск №19. – Луганськ : Вид-во СНУ імені В.Далія, 2013. – С.170-180.

16. Бродецький О.Є. Антропологічні джерела релігійності та етичні умови її гуманізації / О.Є. Бродецький // Релігія та Соціум: Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – №3-4 (11-12). – С.226-233.

17. Бродецький О.Є. Соціальна справедливість й етична відповідальність релігійних спільнот та лідерів: український вимір / О.Є. Бродецький // Релігія та Соціум: Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – №1-2 (13-14). – С.25–32.

18. Бродецький О.Є. Етичні засади релігійної толерантності: дискурс Д.Ікеди і його західні кореляції / О.Є. Бродецький, І.В. Горохолінська // Релігія та Соціум: Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – №3–4 (15–16). – С. 20–26 (80% – особистий внесок дисертанта).

19. Бродецький О.Є. Параметри етноконфесійної толерантності у вимірі транскордонних регіонів України (приклад Львівської області) / О.Є. Бродецький, І.В. Горохолінська // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – № 1–2 (21–22). – С. 141–154 (80% – особистий внесок дисертанта).

20. Бродецький О.Є. Ціннісні імпульси екологічної етики в релігійних ідеях / О.Є.Бродецький // Схід. – Маріуполь, 2016. – №5 (145). – С. 68–74.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:

21. Бродецкий О.Є. Модифікації етико-сотеріологічної проблематики в релігійному та атеїстичному екзистенціалізмі (К'єркегор – Камю, Сартр) / О.Є. Бродецкий // Идеи. Философско списание. Научно-теоретично приложение. – Пловдив, България : Humanus, 2013. – Брой 5 (15), декември, година V. – С. 130-137.

22. Бродецкий А.Е. Нравственные устои религиозности сквозь призму гуманистической философии: синергия западного и ориентального подходов / А.Е. Бродецкий // Адам элемі. Философский и общественно-гуманитарный журнал. – Алматы : Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. – №1 (59). – С.28-39.

23. Brodetskyi O. Axiological dominance of Buddhist humanistic ideas in terms of searching strategies of interreligious tolerance / O. Brodetskyi // International Journal of Economics and Society. – Memphis, USA: ICES Foundation, 2015. – Volume 1, Issue 1. – Pp. 160-164.

24. Бродецкий А.Е. Этико-антропологический контекст религиозности и ее ценностные векторы в интерпретации Э.Фромма / А.Е. Бродецкий [Электронный ресурс] // Studia Humanitatis. – 2015. – № 2. – Режим доступа : URL: <http://st-hum.ru/content/brodeckiy-ae-etiko-antropologicheskiiy-kontekst-religioznosti-i-ee-cennostnye-vektory-v>

25. Бродецкий А.Е. Этико-ценностная значимость концептуализации представлений о духовном абсолюте в контексте доказательств бытия Бога / А.Е. Бродецкий [Электронный ресурс] // Studia Humanitatis. – 2015. – № 3. – Режим доступа : URL: <http://st-hum.ru/content/brodeckiy-ae-etiko-cennostnaya-znachimost-konceptualizacii-predstavleniy-o-duhovnom>

26. Бродецкий А.Е. Гуманистический ресурс этических ценностей в религиях: актуальные подходы к исследованию / А.Е. Бродецкий [Электронный ресурс] // Studia Humanitatis. – 2015. – № 4. – Режим доступа : URL: <http://st-hum.ru/content/brodeckiy-ae-gumanisticheskiiy-resurs-eticheskikh-cennostey-v-religiyah-aktualnye-podhody-k>

27. Бродецкий А.Е. Этико-ценностные маркеры иудаизма: возможности гуманистической действительности / А.Е.Бродецкий // Studia Humanitatis. Международный электронный научный журнал. – 2016. – № 1. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://st-hu.ru/content/brodeckiy-ae-etiko-cennostnye-markery-iudaizma-vozmozhnosti-gumanisticheskoy-deystvennosti>

Матеріали та тези науково-практичних конференцій:

28. Бродецкий О.Є. Образ духовності середньовічного суспільства у світлі гуманістичних запитів сьогодення / О.Є. Бродецкий // Філософія гуманітарного знання: раціональність та духовність. Матеріали Міжнародної наукової конференції 2-3 жовтня 2008 року. – Чернівці : Рута, 2008. – С.68-71.

29. Бродецький О.Є. Ціннісні засади сучасної прикладної етики та їх екологічний і біомедичний контексти / О.Є. Бродецький // Матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості». – Донецьк : ІППІ «Наука і освіта», 2009. – С.73-76.

30. Бродецький О.Є. Моральні передумови соціалізації особистості в контексті ділового спілкування / О.Є. Бродецький // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій» 29-30 квітня 2010 р. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С.41-44.

31. Бродецький О.Є. Філософська рефлексія над релігією як чинник її гуманізації / О.Є. Бродецький // Матеріали III Міжнародної конференції молодих науковців «Світоглядно-ціннісні виміри гуманітарного знання та освіти 28-29 жовтня 2010 року. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 278-281.

32. Бродецький О.Є. Толерантність як змістовий компонент концепту справедливості / О.Є. Бродецький // Матеріали III Міжнародної науково-теоретичної конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності», 19-20 травня 2011 року. – Житомир : ЖДУ, 2011. – С.98-99.

33. Бродецький О.Є. Етичні доктрини в релігіях світу: актуальність розробки типології та дослідження ідейно-ціннісної синергії / О.Є. Бродецький // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013» [матеріали доповідей та виступів]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Ч. 5. – С.18-20.

34. Бродецький О.Є. Сучасна буддійська етика і практичний гуманізм в умовах глобалізації (досвід для України) / О.Є. Бродецький // Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 30-31 травня 2013 року. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013. – С.163-166.

35. Бродецький О.Є. Глобальна етика Дайсаку Ікеди як парадигма ціннісної синергії альтернативних релігійних традицій / О.Є. Бродецький // Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм. Матеріали Міжнародної наукової конференції 14-15 жовтня 2013. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С.325-329.

36. Бродецький О.Є. Діалектика інтерпретації принципу справедливості в релігійній етиці / О.Є. Бродецький // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014», 15–16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – Ч. 7. – С.7-9.

37. Бродецький О.Є. Світоглядно-сміслові пріоритети гуманізації релігійної етики в умовах сьогодення / О.Є. Бродецький // Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства: Матеріали Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. 28-29 травня 2014 р. / за заг. ред. проф. Докаша В.І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С.185-188.

38. Бродецький О.Є. Етико-політичний контекст моральної місії релігійних лідерів (український вимір) / О.Є. Бродецький // Матеріали доповідей у секціях учасників Міжнародної наукової конференції «Роздуми про глобальну політичну теорію (в контексті енцикліки «Caritas in veritate»)» 13-14 березня 2014 року. – Львів : Український Католицький університет, 2014. – С.14-16.

39. Бродецький О.Є. Сенс життя в варіаціях екзистенціалізму: пріоритет етики чи сотеріології / О.Є. Бродецький // Ідеї Серена К'єркегора у розвитку сучасної філософії та релігієзнавства. Рефлексії з України: збірник матеріалів наукової ювілейної конференції. – Київ-Нортфілд : Континент – Х, 2014. – С.31-35.

40. Бродецький О.Є. Розуміння проблем сучасної прикладної етики вірянами православних церков та УГКЦ (на прикладі Буковини) / О.Є. Бродецький // Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформації (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 листопада 2014 р., м. Тернопіль) / За заг. ред. д. і. н. Е.Бистрицької (гол. ред.) та ін. – Тернопіль-Київ, 2014. – С. 243-247.

41. Бродецький О.Є. Сміслові інтенції етики конфуціанства та їх ментально-соціальна значущість / О.Є. Бродецький // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21–22 квіт. 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015. – Ч. 7. – С.71-73.

42. Бродецький О.Є. Стереотипи висвітлення в релігієзнавчій освіті етичного потенціалу буддизму та їх толерантизаційні альтернативи / О.Є. Бродецький // Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії: Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 23-24 квітня 2015 р. / За заг. ред. проф. Докаша В.І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С.257-260.

43. Бродецький О.Є. Ціннісні чинники імунітету від деструктивних форм релігійності в умовах ескалації тоталітарних рецидивів / О.Є. Бродецький // Світоглядно-ціннісне самовизначення людини. Толерантність: соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців (8-9 травня 2015 року). – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2015. – С.37-42.

44. Бродецький О.Є. Міра гуманістичності моральних цінностей ісламу та оцінка їх толерантизаційних потенцій / О.Є.Бродецький // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: Міжнародна науково-теоретична конференція, 1-2 жовтня 2015 року: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.] – Житомир : Вид. Євенок О.О., 2015. – С. 81-84.

45. Бродецький О.Є. Антропологічно-ціннісні конотації етичного алгоритму вчення Августина Блаженного / О.Є.Бродецький // «Дні науки філософського факультету – 2016», Міжнародна наукова конференція, 20-21 квітня 2016 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. – Ч.7. – С.90-92.

46. Бродецький О. Соціальна значущість філософської освіти в Україні в умовах суспільних та ціннісних змін / О.Бродецький, І.Горохолінська // Соціальна робота та соціальне забезпечення в структурі соціальної політики України: матеріали відео-конференції, 21-22 квітня 2016 р./ За заг. ред. проф. Докаша В.І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – С.71-76.

47. Бродецький О.Є. Міжконфесійний діалог як умова дієвості екологічних ідей релігійної етики / О.Є. Бродецький // Міжконфесійні конфлікти у транскордонних регіонах: історична ретроспектива та виклики сучасності. Толерантність в історичному і міжкультурному вимірах: матеріали міжн. наук.-практ. конф. 13-14 жовтня 2016 р./ За заг.ред. член-кор. НАПН України Балуха В.О. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – С.13-16.

48. Бродецький О. Евристичні аспекти синергії гуманістичних ідей етики релігій / О.Бродецький // Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конференції (Хмельницький, 9-10 вересня 2016 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С.7-9.

АНОТАЦІЯ

Бродецький О.Є. Антропологічно-ціннісні засади гуманістичного потенціалу релігійної етики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова – Київ, 2017.

Дисертація містить комплексне дослідження гуманістичних ідей етики релігій різних традицій. Виявляються зміст, умови та форми їхньої дієвості в контексті завдань толерантизації міжконфесійних стосунків, поєднання виховних і культуротворчих потенцій релігійної етики й світського гуманізму. Впроваджено в теоретичний і методологічний дискурс принцип гуманістичної синергії етичних ідей різних віросповідних традицій, а також обґрунтовано його функціональність в умовах глобалізованого, постінформаційного соціуму. Гуманістична синергія визначається як соціокультурно мотивована взаємодія сумірних за моральним змістом релігійних і філософських ідей різних традицій у контексті практик соціальної комунікації релігійних спільнот та вірян в умовах

мультикультурного середовища і необхідності соціальної й ціннісної солідарності в ньому. Гуманістична синергія етичних ідей релігій аж ніяк не означає інтенцію чи претензію на розмивання віросповідної ідентичності тієї чи іншої релігії або конфесії (що й відрізняє її як методологічний принцип від певної ідеологеми), але тільки мотивує пошук (на особистісному, спільнотному, життєво-практичному і світоглядно-концептуальному рівнях) дієвих можливостей координації, взаємодопонювальності та спільної культурно-виховної ролі етичних ідей різних традицій з акцентуацією їхнього антропологічного підґрунтя та гуманістичного, людинотворчого, особистісно- й комунікативно-розвиваючого впливу. Виявлено можливості світоглядної конвергенції на індивідуальному і культурно-спільнотному рівні філософських та релігійних контекстів обґрунтування гуманістичної етики. Доведено, що смисловий синтез, з одного боку, філософських, а з іншого, – релігійних гуманістичних етичних постулатів може мати продуктивний не лише теоретичний, а й практично-просвітницький потенціал, оскільки він надає орієнтири концептуально-інтегрованого бачення вірянами власної релігійної традиції, акцентує в ній смислові мотиватори для морального ентузіазму в соціально значущих ініціативах, заохочує до діалогу з носіями інших переконань й ідентичностей. Методологія гуманістичної синергії етичних ідей релігій може, зокрема, використовуватися в практиках оптимізації релігійної та релігієзнавчої освіти, культурно-естетичної комунікації вірян і спільнот різних традицій; збалансуванні загальногуманітарної і конфесійної компонент у змістовому наповненні богословської науки й освіти тощо.

Ключові слова: цінності, етика, релігійна мораль, гуманізм, гуманістична синергія, толерантність, особистість, міжконфесійний діалог.

АННОТАЦІЯ

Бродецкий А.Е. Антропологически-ценностные основания гуманистического потенциала религиозной этики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова – Киев, 2017.

Диссертация содержит комплексное исследование гуманистических идей этики религий различных традиций. Выявлены содержание, условия и формы их действительности в рамках задач толерантизации межконфессиональных отношений, сочетания воспитательных и культуротворческих потенций религиозной этики и светского гуманизма. Вводится в теоретический и методологический дискурс принцип гуманистической синергии этических идей различных вероисповедных традиций, а также обосновывается его функциональность в условиях глобализованного, постинформационного социума. Гуманистическая синергия определяется как социокультурно мотивированное взаимодействие

соизмеримых по нравственному содержанию религиозных и философских идей различных традиций в контексте практик социальной коммуникации религиозных сообществ и отдельных верующих в условиях мультикультурной среды и необходимости социальной и ценностной солидарности в ней. Гуманистическая синергия этических идей религий отнюдь не означает интенцию на размывание вероисповедной идентичности той или иной религии либо конфессии (что и отличает ее в качестве методологического принципа от идеологемы). Она лишь мотивирует поиск (на личностном, групповом, практическом и мировоззренчески-концептуальном уровнях) действенных возможностей координации, взаимодополняемости и совместной культурно-воспитательной роли этических идей различных традиций с акцентуацией их антропологических оснований и гуманистического, созидательного, лично- и коммуникативно-развивающего воздействия. Выявлены возможности мировоззренческой конвергенции на индивидуальном и культурно-групповом уровне философских и религиозных контекстов обоснования гуманистической этики. Доказано, что смысловой синтез, с одной стороны, философских, а с другой, – религиозных гуманистических нравственных постулатов может обладать продуктивным не только теоретическим, но и практически-просветительским потенциалом. Он обеспечивает ориентиры концептуально-интегрированного видения верующими собственной религиозной традиции, акцентируя в ней смысловые мотиваторы для морального энтузиазма в социально значимых инициативах, поощряет к диалогу с приверженцами иных убеждений и идентичностей. Методология гуманистической синергии этических идей религий может, в частности, использоваться в практиках оптимизации религиозного и религиозоведческого образования, культурно-эстетической коммуникации отдельных верующих и их общин, принадлежащих к различным традициям; сбалансировании общегуманитарной и конфессиональной составляющих содержания богословской науки и образования и т.д.

Ключевые слова: ценности, этика, религиозная мораль, гуманизм, гуманистическая синергия, толерантность, личность, межконфессиональный диалог.

SUMMARY

Brodetskyi O.Y. Anthropological and value grounds of the religious ethics humanistic potential. – Manuscript.

Thesis for doctor of philosophy degree in specialty 09.00.11 – Religious Studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

The thesis contains a comprehensive study of humanistic ethical ideas of the different religious traditions. The study explicates the content, conditions and forms of their effectiveness for the interreligious relations tolerance and for the synthesis of educational and culture-constructing potencies of religious ethics and secular humanism. The dissertation introduces to the theoretical and

methodological discourse the principle of humanistic synergy of ethical ideas of different religious traditions. The author proves a functionality of this principle in a globalized, post-informational society, because in that society religious notional structures penetrate to the mind of not only the confessional believers, but also the people with autonomic forms of socialization, cultural self-development, education and self-education, involvement into specific informational space. The humanistic synergy is defined as a sociocultural interaction of different religious and philosophical ideas in the process of the religious communities and believers' social communication within multicultural conditions and the necessity of social and value solidarity in this process. The humanistic synergy of ethical ideas of different religious traditions does not mean an intention or claim to neglect the confessional identity of confessional commons or denominations, but only motivates the search (at the individual, social, world-view levels) for the effective opportunities of coordination, cooperation and cultural role of ethical ideas from different traditions with accentuation on their anthropological foundation and humanistic, personality-developing influence. Such search has the important topicality in the postmodern epoch. In the thesis it is theoretically generalized the humanistic core of moral ideas of different religious traditions on the ground of philosophical ethics methodological heritage of different historical periods. The author outlines the possibilities of conceptual convergence (on the individual and cultural levels) between the philosophical and religious contexts of morality in its humanistic orientations for human communication regulating. It is proved that conceptual synthesis of, on the one hand, the philosophical and the other – religious humanistic ethical postulates has not only theoretical, but also productive practical and educational potential, because it provides guidance for conceptual and integrated vision of the religious tradition and emphasizes its mental motivators for personal and group self-development, moral enthusiasm in socially important initiatives, encourages the dialogue between the persons and communities with variant creeds and identities.

The methodology of humanistic synergy of value ideas in religions creates the theoretical background for deeper understanding of correlation parameters between moral and political priorities of the religious communities or cultural and aesthetic communication of believers' communities with different identities. Also it can help for balancing of universal humanistic and religious components in the content of theological science and education. The methodology of study can be useful for more objective media informing about the religious processes, the ways to prevent the religious conflicts and enhance a social responsibility of religious communities and their leaders.

Keywords: values, ethics, religious morality, humanism, humanistic synergy, tolerance, personality, interdenominational dialogue.